

actions conducted by the audience without the apparent presence of the artist. The main feature of the performance is innovation, although there is a transformation of the old content to a new quality. This art of action is created by the artist directly in front of the viewer. If, under the term "action", we mean a single action, which has a close connection with social performances, and usually has a social colour or an expression in the form of act, a gesture, a feature of the performance is regulation, the presence of elements of drama, the presence of a game moment, a script, an epatage.

Key words: *action, happenings, performance, performance communication.*

УДК 130.2(045)

Ю. С. Сабадаш

ЕВОЛЮЦІЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ (ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГУМАНІЗМ»)

Висвітлено становлення та розвиток ідей гуманізму. Зазначено, що освоєння гуманістичної проблематики потребує насамперед визначення поняття «гуманізм» та розгляду еволюції гуманістичних поглядів. Підкреслено, що ідея гуманізму впродовж багатовікової історії осмислювалася по-різному, однак, попри всі модифікації, основний сенс гуманізму – визнання людини за найвищу цінність – залишався незмінним. Наголошено, що в сучасній європейській філософії існують численні підходи до проблеми людини, що передбачає багатовимірність поняття «гуманізм», а термін «гуманізм» використовується у вузькому й широкому значенні: у вузькому – це ідеологія доби Відродження, світське вільнодумство, а в широкому – це напрямок у суспільній думці, ознакою якого є захист гідності людини, її свободи і права на всебічний та гармонійний розвиток.

Ключові слова: *гуманізм, гуманістичне світоставлення, Відродження (Ренесанс), культура, культуротворчі процеси.*

Проблема виникнення та утвердження ідей гуманізму була й залишається однією з ключових в історії людства. Європейська культура приблизно від початку XV ст. активно використовує поняття «гуманізм» для означення системи світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, є визначення її цінності та права на самореалізацію. У вузькому значенні гуманізм це – культурний рух передусім доби італійського Відродження.

Італія не лише батьківщина ідеї гуманістичного світоставлення, а й та країна, культура якої найбільш послідовно протягом століть теоретично обґрунтовувала, намагалася відпрацювати специфічну модель розвитку науки, мистецтва, педагогіки, засадничими принципами яких були ідеї гуманізму. Саме утвердження гуманістичних принципів свободи і рівності було гаслом патріотичної боротьби як гарібальдійців, так і представників антифашистського руху. У різні, часто досить складні і суперечливі періоди італійської історії гуманізм виступав як стимулюючим, так і оновлюючим фактором розвитку суспільства. Італійська модель гуманізму ніколи не була статичною, навпаки, їй властива пошуковість, динамізм передусім щодо теоретичного осмислення феномена гуманізму. Можна стверджувати, що ідея гуманізму знаходиться в постійному русі, набуваючи нових ознак, які дозволяють говорити не лише про гуманістичні ідеали Відродження, а й, скажімо, про «новий гуманізм» Ауреліо Печчеї

чи гуманістичну філософію Умберто Еко.

Вперше спробу осмислити специфіку епохи Відродження в Італії зробив Дж. Вазарі. Ідеї гуманізму набули широкого визнання за часів Просвітництва (Фр. Вольтер, І. Кант, Г. Лессінг, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт, Д. Юм та ін.), перетворившись із того часу – нарівні з наукою, технологією та ідеєю прав людини – «на глибинний і постійно діючий чинник загальноєвропейської цивілізації» (В. Гінсбург, В. Кувакін). Різні підходи до вивчення епохи Ренесансу започаткували такі мислителі як Г. В. Ф. Гегель, Й.-Г. Гердер, Ж. Мішле. Дотепер не втратила значення ґрунтовна робота Я. Буркхарда «Культура Італії в епоху Відродження» (1860).

Вагомий внесок щодо вивчення історії Відродження здійснили М. Бердяєв, О. Веселовський, М. Корелін, Д. Мережковський, П. Флоренський, а праці Л. Баткіна, Л. Брагіної, О. Горфункеля, О. Лосева, Н. Ревякіної, В. Рутенбурга, Л. Чіколіні стали реальним надбанням стосовно відтворення атмосфери наукового пошуку в умовах XIV–XVII ст., проведення аналізу проблеми «Античність – Середньовіччя – Відродження» та реконструкції життєвих і творчих доль видатних гуманістів.

Мистецтвознавчий аспект дослідження Відродження представлений роботами М. Алпатова, Б. Віпера, А. Ефроса, В. Лазарева, а в працях О. Анікста, Г. Бояджієва, О. Вишеславського, О. Габричевського, В. Гращенкова, І. Данилової, О. Джівелєгова, Ю. Колпинського, А. Конена, М. Лібмана, С. Мокульського, Є. Роттенберга, І. Смирнової розкрита історія та теорія живопису, театру, музики, скульптури, архітектури.

Власні моделі розвитку гуманізму в контексті загальноєвропейського культурного процесу створили відомі культурологи А. Дж. Тойнбі, Л. Февр, О. Шпенглер, Й. Хейзінга. Глибоке розуміння епохи передають дослідження, присвячені проблемам італійського гуманізму, виконані М. Гуковським, І. Голєніщевим-Кутузовим, Л. Пінським.

В умовах XX ст. інтерес до проблем Відродження позначений принципово важливими дослідженнями італійських вчених. Це передусім роботи А. Банфі, Е. Гарена, А. Грамі, Б. Кроче, які певним чином підсумовують та узагальнюють напрацьовані традиції.

У наукових статтях Л. Баткіна, М. Бахтіна, К. Долгова, Б. Кузнєцова, М. Петрова, М. Салєєвої доведено тезу про плідність комплексного підходу до вивчення культури конкретної епохи. Досить повний аналіз концепцій Ренесансу містять праці з історії естетики М. Кагана, О. Лосева, М. Овсяннікова, В. Шестакова.

За роки незалежності в Україні вийшли роботи, в яких поглиблюється історико-філософське та естетико-мистецтвознавче розуміння сутнісних процесів становлення і розвитку італійської моделі гуманізму (О. Александрова, В. Бітаєв, М. Братерська-Дронь, О. Воеводін, В. Єфименко, М. Кушнарєва, Л. Левчук, В. Личковах, Л. Мізіна, О. Оніщенко, В. Панченко, О. Поліщук); розкривається сутність сучасного розуміння гуманізму як світоглядного і аксіологічного принципу (В. Лях, В. Пазенок, О. Соболю); висвітлюються принципи гуманізму в праві та проблеми взаємодії гуманізму і глобалізму (С. Потебняк, О. Валуйський); аналізуються психологічні типи, народжені епохою Відродження (В. Роменець), та розкриваються окремі питання українського ренесансного гуманізму (В. Ільїн, М. Кашуба, В. Литвинов, В. Нічик, М. Циганок).

Що ж до процесу становлення гуманістичних ідей, то, незважаючи на численні дослідження, ще й досі залишаються дискусійними проблеми, які вимагають з'ясування, і відповідно внесення певних корективів в сучасні оцінки чи то філософських, чи то естетичних факторів тогочасних культуротворчих процесів. На такий аспект слушно звертає увагу О. Александрова, яка зазначає: «Здається, важко

знайти таку історичну добу, до якої було б настільки суперечливе ставлення дослідників; добу, якій, при всій її, здавалося б, наочній величії досягнень у галузях науки, мистецтва, літератури і філософії, так важко визначити належне місце в розвитку людської свідомості. Наскільки оригінальною і самостійною була ця доба, наскільки послідовно вона впливала з простору мислення попереднього часу (Середньовіччя), і наскільки ґрунтовною вона була для часу прийдешнього (Нового) [1, с. 143]».

О. Александрова переконливо показує, скільки суперечностей існує сьогодні у виявленні та обґрунтуванні специфіки наслідування: Середньовіччя – Ренесанс – Новий час. Адже йдеться не про просте наслідування, а, за висловом О. Александрової, про «розгортання «спадковості» через «мінливість»». Крім цього, існують розбіжності і в оцінках ролі Античності у становленні Відродження: і в значенні конкретних видів творчої активності людини – література, живопис, музика, архітектура – щодо втілення гуманістичних ідей, і у визнанні надбань конкретних персоналій, і в тлумаченні низки термінів.

Багатогранна й глибока ідея гуманізму впродовж багатовікової історії неодноразово змінювала своє обличчя: вона спростовувалася і підтверджувалася, персоніфікувалася різними особистостями і уособлювалася національними школами. Тому було б помилковим ототожнювати сутність гуманізму з його конкретною історією. Однак попри всі модифікації основний сенс гуманізму – визнання людини за найвищу цінність – залишається незмінним. Повага до гідності людини, до її права на достойне життя – один з неодмінних критеріїв цивілізованості суспільства.

В країнах Західної Європи помітний прогрес культури в епоху, названу Відродженням (Ренесанс), припадає на останні століття середньовіччя, тобто на XV–XVI ст. Проте розвиток культури як матеріальної, а тим паче духовної неможливо обмежити якими-то точними хронологічними рамками, адже в Італії паростки майбутньої культури Відродження виявляються вже в XIV ст. У XV ст. ренесансні процеси досягають повного розквіту. У XVI ст. культура Ренесансу набула масштабів загальноєвропейського явища. Вражаючі досягнення духовної культури цієї епохи широко відомі, вони давно стали предметом найпильнішої уваги, захоплення, вивчення, дослідження, осмислення й наслідування. Це цілком зрозуміло і логічно виправдано: адже в цій культурі відбився всебічний і грандіозний прогрес людини, який нездатні перевершити ніякі досягнення прогресу технічного. Звідси – престиж доби Відродження і популярність цього терміна, вперше вжитого для характеристики деяких явищ її духовної культури. Але цей престиж значною мірою пов'язаний і з введенням в ужиток поняття «гуманізм».

Корені гуманізму сягають глибини віків, а саме – античної і римсько-латинської культур. Щодо стародавньої грецької філософії, то, на думку фахівців (М. Гайдеггер, О. Лосєв), в культурі і світогляді древніх греків ще не виявляється поняття гуманізму як усвідомлення величчя людини. Згідно з О. Лосєвим, антична культура заснована на позаособистісному космологізмі. Стародавній грек не виділяє себе із світового порядку, особистість в стародавній Греції ще не є носієм гуманістичних ідей – «антична людина вільна, космологічна, позаособистісна [6, с. 169]». Разом з тим безперечним є той факт, що грецькі софісти, особливо Сократ, у своїй філософії на перший план ставили духовні пошуки людини, її намагання з'ясувати своє місце у світі.

Ідеї, висловлені античними філософами щодо людини, у подальшому стали тим підґрунтям, на якому зросла культура Відродження (Ренесансу). Поняття «гуманізм» застосовують вже мислителі стародавнього Риму. За свідченням істориків одним із перших його означив Марк Туллій Цицерон, який вживав слово «гуманізм» у значенні

ідеалу освіти за грецькими канонами. В античні часи поняття «гуманізм» часто вживається як синонім «вищої освіти». З часом це поняття залучається для визначення як певного способу мислення, так і способу життя. Починаючи зі стоїків, які з їхнім космополітичним світоглядом закладали підвалини так званого абстрактного гуманізму, суть цього поняття дедалі більше набуває значення розумної людської поведінки щодо інших людей, незалежно від їхнього статусу та освіти. Таким чином, змістовне ядро поняття «гуманізм» утворює уявлення про світську освіту. Це розуміння гуманізму має принциповий характер для визначення специфіки гуманітарних наук і гуманітарної освіти взагалі.

У подальшому слово «людяність» неодноразово вживали Тертулліан, Лактанцій (III–IV ст.) та інші отці християнської церкви, які писали латиною. Цим словом апологети християнства підкреслювали найвищу цінність людини, протиставляючи релігійну мораль, що символізувалася терміном «гуманізм», більш примітивній, жорсткій і антигуманній моралі рабовласників. Проте слід зауважити, що в наполегливому твердженні про вади схоластичної вченості і церковної моральності своєї епохи, яка багато в чому порвала з ідеями і цінностями первісного християнства, гуманісти неодноразово апелювали до древніх «батьків церкви».

Зазначимо, що етимологічна насиченість поняття «гуманізм» дозволяє вживати його в різних значеннях. На це звернув увагу український естетик В. Бітаєв. Він наголошує на вживанні терміна «гуманізм» в широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні гуманізм – це ідеологія, світське вільнодумство доби Відродження; у широкому значенні, «прогресивне спрямування у суспільній думці, ознакою якого є захист гідності людини, її свободи і права на всебічний, гармонійний розвиток [2, с. 38]». Слід врахувати й те, що з моменту свого зародження і до нашого часу гуманізм як підґрунтя філософських вчень і як культурне явище неодноразово змінював своє обличчя, виступав і виступає в різних формах та іпостасях. За хронологічними критеріями визначають античний, ренесансний, просвітницький, сучасний і новітній гуманізм.

Згідно із світоглядними критеріями розрізняють секулярний, теологічний, матеріалістичний, ідеалістичний, раціоналістичний, ірраціоналістичний, природний та космологічний гуманізм. Визначають також західний (європейський) та східний (азіатський) типи тлумачення людини. Втім, незважаючи на істотні відмінності і навіть деякі протилежності, всі різновиди гуманізму збігаються в головному – у визнанні людини найвищою цінністю. Поняття «гуманізм» «означає те філософське тлумачення людини, за яким все суще в цілому інтерпретується, вимірюється від людини і відповідно людиною [1, с. 51]».

Сприймання гуманізму в контексті ідеологічних засад доби Відродження є типовим для позиції українських фахівців. До точки зору В. Бітаєва є близькою і позиція В. Єфименка. Розглядаючи гуманізм як ідеологію Відродження, він зауважує, що «гуманізм попервах виникає як світське вільнодумство епохи Відродження. Започаткований у середині XIV ст. передовими мислителями Італії, він швидко поширюється по всій католицькій Європі й стає головною течією в тогочасному духовному житті, впливаючи на філософську, етичну, естетичну думку, на мистецтво Відродження впродовж XIV–XV ст. [4, с. 259]».

Як відомо, термін «гуманізм» був створений так само, як і терміни «законник» (legista), «юрист» (giurista), «знавець канонічного права» (canonista), «художник» (artista), що вказує на викладачів і вчителів граматики, риторики, поезії, історії, філософії. Крім того, вже в XIV ст. з'явився термін «гуманітарні дисципліни» (studia humanitatis). Вважалося, що в духовному становленні людини головна роль належить

словесності, тобто поезії, риторичі, історії та філософії. Дійсно, з усіх інших дисциплін саме вони виявляються найбільш придатними для формування духовності людини.

Поглиблене тлумачення ідей античного греко-римського гуманізму знаходимо у видатних мислителів періоду Відродження. Першим, хто сформулював поняття «Renaissance», тобто Відродження, і надав цьому слову значення «бойового пароллю» культурно-гуманістичної діяльності, був Джорджо Вазарі, автор «Життєпису славетних живописців, скульпторів та зодчих» (1550). За його точкою зору, це був час відродження античності, яку він вважав ідеальним зразком людської культури. Здавалося б, цілком слушне пояснення нового поняття, яке Дж. Вазарі вводив у теоретичний ужиток. Проте більш прискіпливий погляд виявляє приховані суперечності. На це звертає увагу О. Александрова, спираючись на визначення доби Відродження: «Як робочу гіпотезу можна взяти визначення, що Відродження (XIV–XVI ст.) – то цілісна культура, яка увібрала в себе все життя людини, а не окремі його характеристики. Це своєрідне поєднання будь-якого живого людського досвіду: матеріального, духовного, правового, етичного і естетичного [1, с. 144]». Привертає увагу, що запропоноване визначення О. Александрова розглядає як «робочу гіпотезу», тобто, будучи знаним фахівцем в галузі історії філософії, вона визнає «білі плями» стосовно доби Відродження. Що ж, власне, її не задовольняє? Дослідниця дає чітку відповідь: «...сам термін “відродження” – більше затьмарює, ніж прояснює смисл. Визначальний зміст, який вкладали в нього італійські митці (Дж. Вазарі), – це повернення до античної пластики, цілісного сприйняття світу, відродження демократії, філософії тощо [1, с. 144]». Цей «визначальний зміст» обумовлював низку складних процесів, серед яких, як зазначає О. Александрова, передусім звільнення світогляду від однобічності середньовічного світосприймання, поєднання традицій античності «з ідеалами нового життя, нових соціально-економічних відносин». Посилюється інтерес до «виявлення своєрідності людської особистості», і саме в такому контексті починають функціонувати і педагогіка, і естетичне виховання, і мистецтво. Зазначимо, що як історіографічна категорія термін «відродження» увійшов в ужиток значно пізніше, у XIX ст., завдяки роботі Якоба Буркгардта «Культура Ренесансу в Італії» (1860).

Поступово зміст терміна еволюціонував. Відродження стало означати емансипацію науки і мистецтва від богослов'я; зменшення інтересу до християнської етики; зародження національних літератур; прагнення людини до свободи від обмежень католицької церкви. З часів італійського Відродження термін «гуманізм» почав вживатися у двох основних значеннях: як визначення літературно-художнього напрямку, що має на меті утвердження нового образу людини, високоморальної і освіченої особистості, і як філософсько-гуманітарне вчення, що в теоретично-світоглядний та етико-естетичний спосіб об'єднує всі теорії і вчення, які ґрунтуються на розумінні людини як визначальної мети і вищої цінності. В цьому – другому – аспекті гуманізм почав розроблятися відповідними науками про людину та суспільство. У науково-просвітительський обіг термін «гуманізм» ввів німецький педагог Ф. Нітхаммер у 1808 році. Він стверджує вищість, самодостатність і значимість людини; проголошує поза – і антилюдським усе, що сприяє її відчуженості і самовідчуженості; відхиляє концепцію пріоритету ідей та істин «надлюдського» походження в низці феноменів поцейбічного світу.

Все сказане багато в чому пояснює досить широке вживання термінів «відродження» і «гуманізм» для характеристики визначних епох у глобальному розвитку культури. За останні десятиліття з'явилося чимало праць, у яких розглядаються ті чи інші аспекти близькосхідного або далекосхідного Відродження і

пов'язаного з ним гуманізму. Чимало написано про грузинське, іранське, вірменське, арабське, індійське, китайське Відродження. Ще раніше історики-медієвісти писали про «каролінгське Відродження» VIII–IX ст., яке віддзеркалило відомий підйом культури в країнах Західної Європи в період їхньої феодалізації та про значне відродження культури в цих країнах в умовах підйому міського життя в XII ст. Саме по собі це явище з історіографічної і філософської точки зору цілком зрозуміле і закономірне, тому що воно відбиває поглиблене уявлення про розвиток культури різних народів у добу Середньовіччя.

У мистецтві ж гуманізм є вираженням в художніх творах прогресивних суспільних ідей, що полягають у захисті гідності і прав особистості, її свободи і всебічного, гармонійного розвитку, тобто це боротьба засобами мистецтва за гуманність усіх суспільних відносин.

Витоки гуманістичної культури епохи Відродження українські дослідники вбачають у творчості Данте Аліг'єрі, через те, що поет вважав людину своєрідною «ланкою між тлінним і нетлінним», обґрунтовуючи це положення в своїх філософських трактатах та в образній системі «Божественної комедії». «Данте, – як зазначає В. Єфименко, – вважав свободу людської діяльності обов'язковою умовою не лише посмертного воздаяння, а й моральної оцінки людини. Шляхетність людини полягає в її діяльності, яка може піднести природне (людське) до божественного [4, с. 260]».

На підставі вивчення хронології та осмислення джерел виникнення, становлення й розвитку гуманізму склалася думка, що «першим гуманістом» слід визнати великого італійського поета Франческо Петрарку (1304–1374) – творця нової європейської лірики, автора всесвітньо відомих сонетів, присвячених мадонні Лаурі, патріотичних концон, інвектив проти папської курії, віршів, що склали його знамениту «Книгу пісень» рідною мовою. У своїх творах, як підкреслює В. Єфименко, «Петрарка заклав підвалини нового світобачення, що покликала до життя й нову систему культурних цінностей – гуманізм, у центрі якого перебувала людина [4, с. 260]». Як зазначає дослідник, далі «Ренесансний антропоцентризм став необхідною ланкою на шляху до нової онтології, до нового світорозуміння, до нової філософії – філософії гуманізму, увага якої зосереджувалася на внутрішньому світі людської особистості в її земному існуванні, в її активній творчій діяльності, сповнених земними пристрастями [4, с. 261]».

В. Єфименко розглядає й різні сфери, які охоплював гуманізм як головна течія в духовному житті епохи Відродження – це і «громадянський гуманізм» Леонардо Бруні, і «християнський гуманізм» Джованні Піко делла Мірандола, і концепція «загальної релігії» Марсіліо Фічіно, і пошуки гуманістів в галузі виховання та освіти (П'єтро Паоло Варджеріо), тому що безумовно, саме гуманістична педагогіка сприяла формуванню нового типу особистості – багатосторонньої, вільної, незалежної від догм і традицій, із розвинутим почуттям власної гідності у стосунках із сучасниками та попередниками в історії. За висновками В. Єфименка «гуманізм як ідеологія Відродження відіграв головну роль в оновленні культури епохи. ...він сформував нове ставлення до людської особистості, визнав індивідуальність однією з найцінніших людських якостей [4, с. 265]».

Виходячи з того, що людина моральна за своєю природою істота здатна безмежно вдосконалюватися під впливом світської освіти і виховання, Петрарка створив вчення, що утверджувало людську гідність у реальному житті. Гуманісти наступних поколінь, розвиваючи ідеї Петрарки, запропонували принцип нової універсальної релігії (М. Фечіно), нової синтетичної філософії (Дж. Мірандоло), нової етики (Л. Валла), виховної доктрини (Л. Альберті), політичного устрою (М. Падуанський, Н. Макіавеллі).

Гуртки гуманістів, які спочатку виникли в Італії (початок XIV ст.), поступово перетворилися на могутній гуманістичний рух, який охопив Німеччину, Францію, Голландію, Англію, з часом – всі європейські країни, в тому числі Україну.

Як вже зазначалося, осмислення доби Відродження має значний джерелознавчий доробок. Однак це не означає, що вчені досягли одностайної думки щодо її характеристики, а пояснюється, насамперед, неординарністю названого періоду історії культури Європи, в якій відбуваються значні зміни в усіх сферах життя людини, пов'язані з такою засадничою рисою доби, як гуманізм.

Прерогатива гуманістики – тлумачення людини як вищої цінності, дослідження шляхів та засобів «олюднення людини», тобто її виховання й формування на принципах людяності. Видатні мислителі доби Відродження сформулювали цілу низку засадничих для філософської та естетичної гуманістики ідей. Головна серед них – ідея самостійності людини, яка, так би мовити, залежить від самої себе. Це, власне, філософія особистісного, індивідуального вдосконалення, це усвідомлення свободи у «виборі себе», це самоутвердження і самореалізація. Митці Відродження створюють своєрідний культ людини, захоплюються її розумом, духом і тілом. Саме свідомість і незалежна суспільна позиція, гордість і самоповага, усвідомлення власної сили і здібностей стають провідними темами творчості таких видатних діячів Відродження, як Данте, Петрарка, Боккаччо, Сервантес, Томас Мор, Томазо Кампанелла та ін. Зауважимо, що для літераторів цієї доби був властивий «карнавальний стиль» зображення людини (М. Бахтін), коли автори охоче користувалися засобами іронії, гумору, сарказму, гіперболи у життєписі героїв своїх творів.

Культура Відродження обґрунтовує і зовсім інше ставлення до особистості самого художника, заперечуючи середньовічне уявлення про нього, як про ремісника. «Замість простих ремісників в них почали бачити людей особливих, тих, що сприяють підвищенню міжнародного престижу міста або держави...», – стверджують українські науковці М. Кушнарєва та В. Панченко у своїй роботі «Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження [5, с. 40]». Дослідники вважають, що в добу Відродження «відбувся рішучий поворот у розуміння змісту та значення особистості художників. Їх почали нагороджувати за видатні досягнення у мистецтві... У світлі цього зрозуміло, чому Комізо Медічі сказав, що “художники – це небесні створіння, а не в'ючні віслики”, а папа Лев X багато що вибачав Мікеланджело [5, с. 40]». Символом Ренесансу стає постать всебічно розвиненої особистості, яку уособлює художник-творець. Творець нової епохи – це конкретне втілення універсальної людини, всебічно освіченої особистості. В епоху Відродження художника називають «Божественним генієм», з'являється спеціальний літературний жанр, пов'язаний з описом біографії творчої особистості – так звані «життєписи». Вважалося, що кожна людина, як не за родом занять, то хоча б за своїми інтересами, повинна наслідувати художника. Через зміну ставлення до людини змінюється і ставлення до мистецтва, яке набуває високої соціальної цінності.

У сфері естетико-мистецтвознавчих досліджень доби Відродження українські науковці виокремлюють, передусім, проблеми художньої творчості та видової специфіки мистецтва. Підкреслимо, що підхід до цих проблем має яскраво виражений естетико-культурологічний аспект. А це дозволяє, так би мовити, вписати зазначені проблеми в логіку культуротворчих процесів і позбавитися описовості традиційного мистецтвознавства.

Виокремимо і позицію О. Оніщенко, яка вважає доцільним поєднати стосовно доби Відродження проблеми художньої творчості та видової специфіки мистецтва. Ця ідея концептуалізується у наступній тезі: художня творчість як чинник формування

видової специфіки мистецтва. У поле зору дослідника потрапляють і Альберті, і Леонардо да Вінчі, і Дж. Вазарі [7].

Досить своєрідно у цей час представлені естетичні дослідження, які велися не мистецтвознавцями, не філософами, а практиками мистецтва – художниками. Загальноестетичні проблеми розглядалися в межах того або іншого виду мистецтва, переважно живопису, скульптури, архітектури, тобто тих мистецтв, що набули найповнішого розвитку саме в цей період. Щоправда, досить умовним стосовно Відродження був поділ діячів Ренесансу на вчених, філософів чи художників. Практично всі вони були універсальними особистостями. «Тоді не було майже жодної помітної людини, яка б не здійснила далеких мандрівок, не володіла б чотирма або п'ятьма мовами, не славилась би в кількох галузях творчості [8, с. 165]».

Отже, Відродження – це звертання до античності, але вся культура даного періоду зайвий раз доводить, що Відродження у чистому вигляді, Відродження як вороття, не буває. Мислителі-відродженці бачили в античності те, що хотіли. Тому зовсім не випадково, що особливу зацікавленість у цей період викликає неоплатонізм. О. Ф. Лосєв блискуче показує причини поширеності саме цієї концепції в добу італійського Відродження. Неоплатонізм не міг не привернути уваги відродженців ідеєю еманції (витікання) божественного змісту, ідеєю насиченості світу (космосу) божественним змістом і, нарешті, ідеєю Єдиного як максимально конкретного оформлення життя і буття. Бог стає ближче до людини, він мислиться майже пантеїстично: Бог злитий зі світом, він одухотворює світ. Тому світ і вабить людину. Розуміння людиною світу, наповненого божественною красою, стає одним з головних світоглядних завдань епохи Відродження.

Найкращим засобом розуміння Божественної краси, що наповнює світ, справедливо визнаються можливості людських почуттів: виникає пильний інтерес до візуального сприйняття, а звідси – розквіт просторових видів мистецтва (живопис, скульптура, архітектура). Адже саме ці мистецтва, на переконання діячів Відродження, дозволяють точніше запам'ятати та втілити Божественну красу. Це одна з причин того, що культура Відродження яскраво виявляє художній характер.

Гуманісти були творцями нової системи знання, у центрі якої постала проблема людини. Основна ідея гуманізму і полягала в тому, що реальна, земна і внутрішньо вільна людина була в гуманістів мірою всіх речей. «Людину по праву називають і вважають великим чудом, живою істотою, дійсно гідною замилювання [9, с. 211]», – наголошував у «Промові про гідність людини» Джованні Піко дела Мірандола.

Наша спроба зануритися у виявлення специфіки поняття «гуманізм», яке органічно пов'язане з поняттям «відродження», вимагає залучення більш широкого кола проблем, зокрема проблеми естетичних категорій. Теоретики Ренесансу продовжували як розробляти цілу низку тих естетичних категорій, які склалися ще в Античності, так і визначати нові. Природу та сутність прекрасного вони пояснювали за допомогою понять «гармонія» і «грація». Широко застосовуваний у живописі та поезії античний принцип «мімезиса» (наслідування) достатньо глибоко обґрунтовувався в трактатах Франческо Патриці і Томазо Кампанелли. Категорія «пропорція» асоціювалася у теоретиків і практиків Відродження, насамперед, з правилом «золотого перетину». У трактаті «Про божественну пропорцію» італійський математик Луїджі Пачолі писав, що правилу «золотого перетину» підпорядковуються всі земні предмети, які претендують бути гарними. В естетиці Відродження значне місце посідає і категорія «трагічне». Суть трагічного світовідчуття полягає в нестійкості особистості, яка, в кінцевому підсумку, спирається тільки на саму себе. Трагічне світовідчуття великих відродженців пов'язане із суперечливістю цієї культури: з одного боку, у ній присутнє

переосмислення античності, а з іншого, продовжує домінувати християнська тенденція. З одного боку, Відродження – епоха радісного самоствердження людини, а з іншого – епоха найглибшого розуміння всієї трагічності її існування. Про це свідчать, наприклад, сонети Петрарки та розписи в Сікстинській капелі Мікеланджело. Категорії естетики цього періоду динамічно розвивалися та істотно модифікувалися.

У добу Відродження людська особистість набуває небаченої раніше цінності: поглиблюючи античне розуміння гуманізму, видатні діячі Ренесансу представили його як вираження «цілісності людського духу», свідчення «повноти та неподільності» людської природи. По-новому тепер сприймається і тілесність людини: після середньовічного «прокляття плоті» настає її реабілітація – створюється культ фізичної краси, втіленої в полотнах Боттічеллі, Леонардо да Вінчі, Рафаеля. Але головним для гуманістів-класиків був людський дух, неповторність та унікальність кожного індивідуума. Особливої сили ренесансному гуманізмові надавало те, що ідея Людини талановито розкривалася засобами високого мистецтва, в якому органічно поєднувалися «чиста думка» і свіжий чуттєвий досвід митця. Мистецтво Ренесансу висловлювало свої істини і спостереження від людини, про людину і для людини. Для культури цієї доби мистецтво мало таке саме всеохоплююче значення, як для XVIII ст. – філософія, для XIX ст. – наука, для XX ст. – техніка. Панує думка, що саме в цей період формується поняття особистості як такої («внутрішня людина»).

Надалі гуманістичні ідеї знайшли свій розвиток і поглиблення у творах та практичній діяльності видатних представників Просвітництва. На прапорах просвітителів – Дж. Локка, А. Сміта, Д. Юма, Фр. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лессінга, І. Канта та ін. – були накреслені два головних гасла: наука і прогрес. Саме ними мала керуватися вільна і свідомо людина.

Глибокий і об'єктивний аналіз епохи Відродження, а значить і гуманізму як історичного явища незалежно один від одного зробили Гердер, Гегель та Мішле, а їхні міркування та оцінки не втратили актуальності до теперішнього часу, як і праці багатьох інших дослідників. Так, Я. Буркгард у своїй роботі «Культура Італії в епоху Відродження» (1860) стверджував, що Ренесанс був цілковитим запереченням середньовічної епохи заборон та догматів. Така категорична точка зору суперечила переконанням інших поціновувачів естафети двох великих епох, котрі вбачали спадкоємність середньовіччя в підвалинах новацій Відродження. Час і доскіплива робота багатьох поколінь дослідників довели наявність впливу середньовічної культури, але не дали підстав вважати безперечною ні одну зі згаданих концепцій.

В умовах XX ст. інтерес до проблем італійського Відродження позначений принципово важливими дослідженнями співвітчизників гуманізму. Це перш за все роботи Е. Гарена, Б. Кроче, А. Грамші, А. Банфі, які певним чином підсумовують та узагальнюють напрацьовані традиції.

Зокрема, Еудженіо Гарен, який понад п'ятдесят років плідно займався проблемами теорії та історії італійського Відродження, у своїй праці «Історія італійської філософії» не лише розглянув термінологічний ряд досліджуваної епохи, але й зробив спробу визначити хронологічну послідовність певних розділів розвитку італійської культури. Ця так звана «періодизація Гарена» передбачає поділ епохи від XIV до середини XVII ст. на три умовні періоди: 1) «доба гуманізму»; 2) «відродження»; 3) «контрреформація і бароко». Авторитет Гарена в науковому світі дав право такому поділу закріпитись в літературі, але полеміку породжував той факт, що сам гуманізм не вичерпався у першому періоді, а й дотепер залишається однією з провідних ідей філософії, політики, соціології, мистецтва тощо. В своїх дослідженнях Е. Гарен постійно наголошує на «полемістичній свідомості» доби Відродження, на

«яскраво вираженому потягу до буття» її сучасників, на виробленні «програми розриву із старим світом з метою затвердження інших форм освіти і спілкування». Ці риси ренесансної свідомості формувалися цілком свідомо, як протиположність релігійно-аскетичному світосприйманню середньовіччя, як заперечення ідеї гріховності життя – однієї з тез середньовічної моралі.

Вагомий внесок у вивчення історії Відродження внесли російські дослідники. Так, наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються теоретичні та художньо-публіцистичні роботи О. Веселовського, М. Кореліна, Д. Мережковського. До сьогодні викликають інтерес роботи М. Бердяєва та П. Флоренського, а праці Л. Баткіна, Л. Брагіної, О. Горфункеля, О. Лосєва, Н. Рєвякіної, В. Рутенбурга, Л. Чіколіні стали реальним надбанням щодо відтворення атмосфери наукового пошуку в умовах XIV–XVII ст., проведення реального аналізу «Античність – Середньовіччя – Відродження» та реконструкції життєвих і творчих долі видатних гуманістів.

Мистецтвознавчий аспект дослідження Відродження представлений роботами М. Алпатова, В. Лазарева, А. Ефроса, а в працях О. Анікста, Г. Бояджієва, О. Габричевського, Ю. Колтинського, А. Конєна, М. Лібмана, Є. Роттенберга розкрита історія та теорія живопису, театру, музики, скульптури, архітектури.

Епоха Відродження, як важливий етап у розвитку культури європейської цивілізації, розглянута в роботах провідних європейських культурологів, зокрема Й. Гейзінга та О. Шпенглера.

В Україні ідеї ренесансного гуманізму, інтерес до яких яскраво виявлено в роботах Я. Ісаєвича, М. Кашуби, В. Нічник, М. Поповича та інших, починають поширюватися з другої половини XVI ст. Серед українських зачинателів гуманістичної культури XV–XVI ст. особливо вирізнялися Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський. А найвідомішими в українській гуманістиці були роботи Г. Сковороди, який у своєму вченні про людину акцентував увагу на її внутрішньому духовному стані («філософія серця»). Цей мандрівний філософ оспівував внутрішню свободу особистості, її незалежність. Мета людського життя – це «радість серця», «внутрішній лад», «міцність душі». Висуваючи ідею щастя як вищу мету людського життя, Г. Сковорода створює вчення про «сродну працю» як одну із найважливіших передумов досягнення людиною щастя, реалізації дійсно людського способу життя, самоствердження особи, найвищу насолоду особистості. Пригадаємо і відоме дослідження І. Голєніщева-Кутузова «Гуманізм у східних слов'ян (Україна і Білорусь)», завдяки якій Україна активно була включена до європейського ренесансного контексту.

Важливим, на наш погляд, слід вважати той факт, що успіхи сучасних діячів вітчизняної гуманістичної науки, які в умовах самостійної української держави активно й неупереджено висвітлюють білі плями щодо наявності та самотності українського Відродження, яке розвивалося під впливом європейських традицій і сповідувало провідні принципи віри в можливість людської особистості, наближення її до природи і возвеличення людини в художній творчості – виявилися досить помітними. При цьому вітчизняні гуманісти, орієнтуючись на канони античності, наслідуючи європейські ренесансні школи, дбали про збереження національної специфіки і ідентичності.

Показово, що лише за останні десятиліття побачили світ ґрунтовні дослідження впливу епохи Відродження на безперервний розвиток світової гуманістики і культури таких відомих українських авторів, як С. Безклуба, В. Бітаєва, А. Дорога, В. Єфіменка, Л. Левчук, О. Оніщенко, В. Роменця тощо.

Навіть за таким коротким переліком дослідників можна скласти уявлення про той масив даних, який вже напрацьовано й опубліковано, але інтерес до Відродження та його гуманістичної ідейної енергетики не згасає, тому що виявляються нові теми й

аспекти, котрі вимагають зусиль, пошуків, підходів для розкриття феномена виникнення та поширення ідеї антропоцентризму і харизми світського вільнодумства по всій Європі.

Автори монографії «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи» зазначають: «XX століття піддало сумніву і критиці навіть класичні концепції гуманізму. Людина в сучасному світі знов перетворилася на найактуальнішу проблему...[3, с. 48]». Гуманістичні ідеї в наші дні представлені найрізноманітнішими вченнями та концепціями: етика ненасильства – Г. Д. Торо, Р. У. Емерсон; ідеї діалогової моралі, сформульовані М. Бахтінім, М. Бубером, А. Л. Мейєром, Ф. Ебнером; екологічна етика Р. Атфільда, О. Леопольда, П. Шепарда; комунікативна етика Ю. Габермаса та К. О. Апеля; біоетика Д. Каллагана, Р. Уїтчі; «інтегральний гуманізм» Ж. Марітена; «теономна культура» П. Тілліха; безрелігійне християнство Д. Бонхоффера; інтегральна мовна комунікація П. Лоренца та Х. Перельмана. Однією з найпомітніших сучасних концепцій «звільнення людини» є екзистенціальний гуманізм.

Сучасна світова гуманістика формується і розвивається в контексті становлення загальнолюдської культури, в ситуації, коли потреба в діалозі культур і цивілізацій стає однією із найсуттєвіших проблем сучасності. Саме на початку третього тисячоліття формування « нової епохи » усвідомлюється як взаємозв'язок і взаємозалежність всіх країн світової спільноти. ЮНЕСКО запропонувало ХХІ ст. відзначити як «століття освіти», а фундаментом освіти має бути сучасна система гуманітарного виховання, яка орієнтується на самоцінність людини як на взірць універсальності, на активне та творче ставлення до життя, розумність у поєднанні з розвинутою культурою чуттєвості, з усвідомленням власної відповідальності.

Отже, поняттям «гуманізм» охоплюється загальна тенденція, що починається з Франческо Петрарки, і знаменує собою новий період в історії естетичної думки і художньої культури, адже гуманізм доби Відродження не був чітко вираженою філософською думкою, це була, скоріше, культурна і педагогічна програма, серцевиною якої була людина.

Список використаної літератури

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження / О. В. Александрова. – Київ : ПАРАПАН, 2002. – 172 с. ; Aleksandrova O. V. Filosofiia Serednikh vikiv ta doby Vidrozhennia / O. V. Aleksandrova. – Kyiv : PARAPAN, 2002. – 172 s.
2. Бітаєв В. А. Естетичне виховання і гуманізація особи : моногр. / В. А. Бітаєв. – Київ : ДАКККиМ, 2003. – 232 с. ; Bitaiev V. A. Estetychne vykhovannia i humanizatsiia osoby : monohr. / V. A. Bitaiev. – Kyiv : DAKKKiM, 2003. – 232 s.
3. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / В. С. Пазенок, В. В. Лях, О. М. Соболев та ін. – Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. – 380 с. ; Humanizm: suchasni interpretatsii ta perspektyvy / V. S. Pazenok, V. V. Liakh, O. M. Sobol ta in. – Kyiv : Ukr. Tsentru dukhovnoi kultury, 2001. – 380 s.
4. Єфименко В. В. Культура Відродження / В. В. Єфименко // Історія світової культури / за заг. ред. Л. Т. Левчук. – Київ: Либідь, 1999. – С. 212–251 ; Yefymenko V. V. Kultura Vidrozhennia / V. V. Yefymenko // Istoriia svitovoi kultury / za zah. red. L. T. Levchuk. – Kyiv: Lybid, 1999. – S. 212–251
5. Кушнарєва М. Б. Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження / М. Б. Кушнарєва, В. І. Панченко // Теоретичні проблеми художньої культури : зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – Вип. 1. – С. 40–44 ; Kushnarova M. B. Problema tvorchoi osobystosti v kulturi italiiskoho Vidrozhennia / M. B. Kushnarova, V. I. Panchenko // Teoretychni problemy khudozhnoi kultury : zb. nauk.

st. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 1995. – Вуп. 1. – S. 40–44

6. Лосев А. Ф. Дерзание Духа (Личность. Мораль. Воспитание). / А. Ф. Лосев. – Москва : Политиздат, 1988. – 366 с. ; Losev A. F. Derzanie Dukha (Lichnost. Moral. Vospitanie). / A. F. Losev. – Moskva : Politizdat, 1988. – 366 s.

7. Оніщенко О. І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання : моногр. / О. І. Оніщенко. – Київ : Освіта, 2001. – 179 с. ; Onishchenko O. I. Khudozhnia tvorchist u konteksti humanitarnoho znannia : monohr. / O. I. Onishchenko. – Kyiv : Osvita, 2001. – 179 s.

8. Энгельс Ф. Введение к «Диалектике природы» // Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс. – Москва : Политиздат, 1987. – 483 с. ; Engels F. Vvedenie k «Dialektike prirody» // Engels F. Dialektika prirody / F. Engels. – Moskva : Politizdat, 1987. – 483 с.

9. Pico della Mirandola G. De hominis dignitate, Heptaplus, De ente et uno e scritti vari / G. Pico della Mirandola ; a cura di Eugenio Garin. – Firenze : Vallecchi, 1942. – 601 p. : ill. Стаття надійшла до редакції 20.04.2017

Ju. Sabadash

THE EVOLUTION OF HUMANISTIC VIEWS (CONSIDERING THE DEFINITION OF THE NOTION «HUMANISM»)

The article presents the formation and the development of the Italian model of the humanism. It defines that the mastering of the humanistic problems demands first of all the definition of the notion “humanism” and the consideration of the evolution of the humanistic views. The author highlights that the idea of the humanism along old history of centuries was considered in different ways, though, in spite of all modifications, the basic sense of humanism is the recognition of a person to be the highest value that remains unchangeable.

The author stresses that in the modern European philosophy there exist numerous approaches to the problem of the person that makes the notion “humanism” multidimensional, and the term “humanism” is used in narrow and wide interpretations: in a narrow one, it is the ideology of the Renaissance period, circular freethinking, and in a wide one, it is a trend in the circular thinking, the feature of which is the defence of the dignity of the person, his/her freedom and right for thorough and harmonic development.

The article fixes that modern humanistic ideas are presented by different studies and conceptions. Only during independence years of Ukraine the question of humanism was raised in works by O. Alexandrova, S. Bezkluba, V. Bataeva, A. Dorogoyi, V. Evimenko, M. Kushnaryova, L. Levchuk, O. Onishenko, V. Panchenko, V. Pazenko, V. Romenetz, N. Hamitova.

The author defines that for Italian Renaissance of the XIV-XVth centuries there was typical interest for antique heritage, which was mixed with the process of national revival and strengthening of the democratic forms of social life. Humanism of that period worked out a fundamentally new understanding of a person, considering the sense of his/her being in cognition and creative activity. The origin of the humanistic movement in Italy is connected with Florence and the founder of this movement was D. Alighieri, whose poetic works and philosophic and politic treaties became the source of many humanistic ideas. The first humanist is considered to be F. Petrarca, who was the first to formulate the ideas and principles of humanism. He is named one of the first humanists and the way of life (his life interests and necessities were fully subdued to the studies of literature, history and philosophy). Many followers of F. Petrarca (G. Boccaccio, C. Salutati, L. Bruni, G.P.

Bracciolini, G. Manetti, L.B. Alberti etc.) in literature, in art and in philosophy proceeded the development of the ideas of humanism deepening them. Negating the principles of the Middle Age dogmatics, they renovated their modern theory of art due to the working out notional and categorical units and stimulated the attention of the artists to the mastering of new artistic problems.

Key words: culture, culture-forming process, humanism, humanistic introduction, the Renaissance.

УДК 392(477)(045)

А. А. Ткач

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ: СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті подано характеристики родинної обрядовості українського народу, проаналізовано теоретичні підходи до сутності понять «обряд» «традиції», «звичаї», «ритуал», визначаються засоби поширення українських родинних традицій. Автором проведено детальний аналіз наукових досліджень, присвячених українській родинній обрядовості.

Ключові слова: обряд, традиції, ритуали, звичаї, символи, родинна обрядовість, народини, весілля, поховально-поминальні обряди.

Україна, мабуть, одна з європейських держав, яка багата народними обрядами і традиціями, яскравість і барвистість яких вражає людську уяву. Обрядові дії акумулювали в собі вірування і традиції не лише християнства, що налічує тисячолітню історію, але й більш давнього вірування – язичництва. Сотні народів, що прийшли з усіх кінців світу і осіли на території України, залишили свій слід в обрядах, традиціях і ритуалах.

Українська родинна обрядовість досліджувалася істориками, етнологами, філософами, музикознавцями, фольклористами з різних точок зору. Використання, здавалося б, незвичних, нетрадиційних методів студіювання часом здатне на досить продуктивні результати.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів щодо українських родинних обрядів, звичаїв, традицій, ритуалів та аналіз наукових досліджень.

Сучасні науковці у своїх працях зазначають різні підходи щодо ґрунтовного відображення розвитку обрядів, традицій, звичаїв та ритуалів.

Обрядовість розкриває внутрішній зміст подій формуючи відповідні почуття, погляди, настрої під впливом природних чинників, язичницьких та християнських вірувань. Термін «обряд» часто порівнюється з термінами «традиція», «звичай». Але поняття «обряд» не доцільно поєднувати з поняттям «звичай», яке має ширше значення.

Обряд за А. Пономарьовим, це сукупність традиційних умовних дій, котрі в образно-символічній формі виражають усталені зв'язки людей з природою та поміж собою; сукупність обрядів, пов'язаних з відзначенням знаменних подій, переважно культового змісту, становить *ритуал*; урочисте ж відзначення знаменних подій, яке включає розважальні елементи та деякі обрядові дії, – це свято [6, с. 265]. *Звичай* – це успадкований стереотипний спосіб поведінки у суспільстві, соціальній групі, певних ситуаціях, укорінений в побуті. *Традиції* (лат. *tradition* – *передача, переказ*) – це досвід,